

language publications of the last decade are covered (E. T. Eving, S. Negrutsu, T. Halvorsen, A. Hapenchuk, A. Hartman, K. W. Young). Although the publications belong to the representatives of different countries (USA, Germany, Norway, Romania), they are united by the subject of research (theoretical ideas and practical educational experience of A. Makarenko) and the language of publication. It was these two aspects that gave us an excuse to identify and substantiate the appearance of a phenomenon such as the foreign makarenkiana (different studies devoted to A. Makarenko) in the late 1990's, the most representative part of which (due to the coverage of authors from different countries, who published their works in English) is the English language makarenkiana.

Based on the historiographic search and the comparative analysis of contemporary appeals to the ideas and personality of the outstanding educator, "the Key Pedagogic Thinker" (T. Halvorsen, 2014), the following is proved. Despite the disappearance of the super state – the USSR, its history and people who have become iconic in various spheres of Soviet activity continue to arouse scientific interest among foreign researchers. In the field of educational practices, this primarily applies to A. Makarenko.

It is substantiated that interest in A. Makarenko's ideas about the upbringing and resocialization of youth (especially the problem one) is motivated by different goals, among which two are predominating. The first goal – in the context of the current topical problems of the upbringing and socialization of youth, find something useful in their solution in A. Makarenko's educational experience, which is recognized effective by all researchers. This refers to the articles of A. Hapenchuk (Romania), T. Halvorsen (Norway), in part – E. E. Ewing (USA). In this case, the pragmatic interest of authors predominates, which allows them not to focus only on the communist component of his ideas, but to find universal dominants that have not lost their meaning even now. The second goal is to attract the phenomenon of A. Makarenko for the argumentation of certain historical reconstructions of the period of the USSR's existence (mainly the Stalin period of the 1930s). It applies to the research of A. Hartmann (Germany), S. Negrutsu (Romania), where the anti-communist orientation of the interpretation is the main idea.

Key words: Anton Makarenko, educational ideas of A. Makarenko, antisocial youth, English-speaking makarenkiana, methods of education, resocialization, interpretative reflections, inclusive discipline.

УДК 371.2 (09)

Олександра Дубасенюк

Житомирський державний
університет імені Івана Франка

ORCID ID 0000-0002-9447-4527

DOI 10.24139/2312-5993/2018.02/235-242

А. С. МАКАРЕНКО – ВИДАТНИЙ ПЕДАГОГ-НОВАТОР ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто новаторський досвід А. С. Макаренка – видатного педагога ХХ століття, який створив унікальну філософію виховання, орієнтовану на олюднення як власне процесу виховання, його середовища, так і суб'єктів виховання – вихователів і вихованців. Виділено декілька новаторських підходів: 1) до формування педагогічного колективу як ансамблю яскравих особистостей, що досягають вершин професійної майстерності; 2) до виховання гармонійно розвиненої особистості з високими моральними якостями; 3) до створення інноваційних навчально-виховних закладів

різного типу, побудованих на принципах гуманізму, демократії й колективізму. Видатному педагогу вдалося вирішити кореневі проблеми взаємозумовленості матеріально-практичних і духовних основ педагогічного процесу.

Ключові слова: філософія виховання, педагог-новатор, новаторські підходи, нововведення, виховання особистості.

Постановка проблеми. В історії розвитку світової та вітчизняної педагогічної теорії і практики велике значення має новаторський досвід видатного педагога ХХ століття Антона Семеновича Макаренка, який виходить за межі наявних наукових знань і характеризується цілісністю системною перебудовою педагогічної діяльності, у результаті чого досягається значне і стійке підвищення ефективності навчально-виховного процесу [7]. Попри суперечливі позиції вчених та практиків у різні історичні періоди, педагогічна спадщина та ідеї видатного педагога залишаються актуальними в усьому світі й постають дороговказом для вирішення нагальних проблем виховання та розвитку особистості [2].

Аналіз актуальних досліджень. Новаторська діяльність А. С. Макаренка високо оцінена вітчизняними (Н. В. Абашкіна, Н. П. Дічек, І. А. Зязюн, С. Г. Карпенчук, А. А. Фролов, М. Д. Ярмаченко та ін.) та зарубіжними (З. Вайтц, Х. Віттіг, Т. Гланц, І. Рюттенауер, Г. Хілліг та Е. Хаймпель, Л. Фрезі та ін.). Багато західних макаренкознавців високо оцінюють його педагогічну майстерність, філігранну педагогічну техніку [5]. Однак світове значення й наукова цінність великого педагога визначаються наявністю об'єктивного чинника: системи наукових знань, педагогічної теорії, розробленої ним. Педагогічна теорія А. С. Макаренка включає: принцип доцільності, принцип паралельної дії, систему перспектив та ін. Системоутворювальними елементами в педагогічній теорії А. С. Макаренка є принципи доцільності та єдності розвитку особистості й колективу.

Антон Семенович Макаренко створив унікальну філософію виховання, орієнтовану на олюднення як власне процесу виховання, його середовища, так і суб'єктів виховання – вихователів і вихованців. Відтак, значущість макаренківського досвіду й створення системи виховання підростаючого покоління, що базується на принципах гуманізму, соціальної рівності, свободи особистості, її гармонії, виходять за межі 20–30-х років ХХ століття.

Мета статті: проаналізувати особливості новаторського досвіду видатного педагога А. С. Макаренка та його значення для розвитку сучасної педагогічної науки і практики. Для реалізації поставленого завдання використано загальнонаукові методи: аналіз, синтез, порівняння, систематизацію та узагальнення отриманих результатів.

Виклад основного матеріалу. На основі аналізу основних педагогічних здобутків видатного педагога виділимо низку новаторських підходів.

Новаторський підхід до формування педагогічного колективу. Важливо відзначити інноваційність ідей А. С. Макаренка, яка полягала у

створенні і принципово новому підході до формування педагогічного колективу в дитячій трудовій колонії та комуні. Антон Семенович наголошував, що робота педагогічного колективу – це одне із найважчих питань педагогіки. На його думку, педагогіка не може сподіватися на окремого вихователя, хоча й талановитого, такого, що має досвід, здібності, розум. З погляду видатного педагога, досить важким питанням є проблема вибору вихователів, які й самі мають бути вихованими [8, 177–178]. Колектив вихователів повинен мати єдиний план, єдиний тон, єдиний точний підхід до дитини, об'єднаний загальною думкою, переконаністю, допомогою один одному... тільки такий колектив і може виховувати дітей [8, 180].

При цьому слід урахувувати певні показники, що характеризують педагогічний колектив: тривалість його існування, специфіку організації і структури, склад за моральними якостями, віком, педагогічним стажем, за характером особистості вчителя-вихователя, статевими особливостями, рівнем майстерності тощо.

Антон Семенович неодноразово наголошував, що педагогічний колектив повинен бути побудований розумно, з урахуванням правильного поєднання досвідчених педагогічних кадрів і початківців. Крім того, у колективі мають бути і чоловіки, і жінки, оскільки переважання чоловіків або жінок призводить до однобічного розвитку педагогічного колективу. А. С. Макаренко звертав увагу на емоційну атмосферу в педагогічному колективі, на необхідність позитивного оптимістичного настрою вихователів, на розвиток почуття гумору. Роботу педагогічного колективу важко визначити в будь-яких точних висловлюваннях. Це, на думку Антона Семеновича, одне з найважчих питань у нашій педагогіці. За законами побудови педагогічного колективу має бути складений цілий том [8, 174].

Відносно питання тривалості педагогічного колективу в Антона Семеновича були такі міркування: якщо середній термін перебування комунара 5 років, то такий самий термін перебування вихователя має бути в комуні. А. С. Макаренко звертав увагу на наявність педагогічного стажу роботи. Не можна складати колектив педагогів із однорічним стажем роботи, це буде слабкий колектив [8, 232]. «Колектив педагогів має бути зібраний не випадково, а побудований розумно. Повинна бути певна кількість старих, досвідчених педагогів, і обов'язково має бути одна дівчина, яка тільки-но закінчила педагогічний вуз, яка ще ступити не може» [8, 182]. Така дівчина буде вчитися і у старих педагогів, і у старших учнів, і це додає всім відповідальність за її нормальну роботу.

А. С. Макаренко також надавав великого значення майстерності педагога, його дійсного знання виховного процесу, володіння виховними вміннями, основами педагогічної техніки і водночас зовнішньому вигляду педагога. Необхідно, щоб всі педагоги були красиві, принаймні, хоча б один привабливий молодий педагог, одна гарна молода жінка в

педколективі має бути. Бажано враховувати й особливості характеру членів педколективу [8, 183]. А. С. Макаренко зазначав, що в педагогічному колективі мають бути люди справедливі з відкритою душею [7, 243], тобто вихователі з високими моральними якостями. Визначальною умовою має бути єдність педагогічного колективу та єдність дитячого й педагогічного колективу [8, 326]. Активна роль педагогів у процесі виховання в тому і полягає, щоб старше покоління передало свій досвід, свою пристрасність, свої переконання молодшому поколінню [8, 371].

Новаторство видатного педагога полягало і в тому, що він, мабуть що не найперший, звернув увагу на педагога як на вихователя. У свій час В. Амлінський писав, що сучасна школа організована таким чином, що виховання взагалі відходить на другий план, і губиться в потоці планів, завдань, цифр, методик, інформацій щодо успішності та неуспішності. На першому плані – навчання, ну а виховання – це прекрасно, але його не можеш вловити, не відобразити у паперах, та само як і виховувати, коли часу немає, на навчання не вистачає [1, 5]. На жаль, ця тенденція залишається й сьогодні у XXI столітті, коли вся увага зосереджена тільки на освіті, а на виховний процес взагалі не звертається уваги. Хоча першочерговим завданням має бути вихована й розвинена особистість.

Новаторський підхід до виховання особистості. Сам А. С. Макаренко являв образ вихователя, творця людських душ, для якого людські якості важливіші за суму знань. Існуюча система освіти від підбору кадрів до їх підготовки недостатньою мірою сприяла вихованню вихователів. Учителів-професіоналів, добре підготовлених, у нас набагато більше, ніж вихователів по духу і за покликанням. Ця проблема стала загальнодержавною не тільки у 80-ті роки, але вона залишається такою й сьогодні. Сутністю педагогічної та етичної концепції А. С. Макаренка була довіра до вихованців, яка теоретично виглядала просто, але у практичному плані була надзвичайно складною. Антон Семенович своєю любов'ю до бездоглядних, нерідко грубих, жорстоких, невдячних дітей здійснив дивовижну роботу – виховав справжніх людей. Це була велика праця його душі й життя. Він жив одним життям із ними і, навчаючи дітей і підлітків, вчився сам. Вихованцям було запропоновано новий образ, новий спосіб жити, нелегкий, але такий, що призводив до формування вихованої працелюбної особистості. На них дивилися по-іншому, бачили їх інакше, але й пропонували інші вимоги: якщо ви люди, то і дійте по-людськи. А. С. Макаренко та його однодумці прагнули не переборювати внутрішню людину, проявляти повагу до людської природи й намагалися, щоб процес виховання був спрямований на розвиток морально свідомої людини із власними переконаннями [1, 5]. Видатний педагог докладав зусиль для того, щоб вихованці могли вибудувувати своє життя на моральних ідеях та принципах [10, 37].

Новаторський підхід до створення інноваційних навчально-виховних закладів різного типу на принципах колективізму. Антон Семенович був талановитим керівником, педагогом-дослідником, яким було створено дві зразкові педагогічні установи – колонію імені О. М. Горького і комуну імені Ф. Е. Дзержинського – умовно «школа А. С. Макаренка». У колонію та комуну прибували тисячі правопорушників і безпритульних, життя яких необхідно було організувати. Тому і шлях А. С. Макаренка як педагога-мислителя невід'ємний від стезі педагога-практика. Головним же внеском видатного педагога в педагогічну науку стала розроблена ним теорія виховного колективу. Виховним колективом він називав поетапне створення колективу дітей. Побудовою такого колективу А. С. Макаренко займався і в колонії імені О. М. Горького і в комуні імені Ф. Е. Дзержинського. Педагог досягнув такого рівня, що дитячо-юнацький колектив жив і діяв самостійно, спираючись на «негласні» закони своєї спільноти. Колектив був організований із загонів, які формувалися відповідно до інтересів вихованців та їх командирів. Завдяки тому, що командири змінювалися кожні 2–3 тижні, кожному вихованцю довелося не раз побувати в ролі командира й навчитися справлятися з відповідними обов'язками. Позиція вчителя (керівника) – це організатор, завдання якого – правильно організувати дитяче життя, дитячий колектив і правильно керувати його життям. У комуні, очолюваній А. С. Макаренко, будь-який вихованець міг «дискутувати» із самим завідувачем комуні [4]. Завдяки цілеспрямованій діяльності вихованці реалізували свій творчий потенціал і ставали справжніми громадянами країни.

А. С. Макаренко та очолюваний ним педагогічний колектив спільно з дитячим колективом домоглися високої результативності. Так, у дитячій трудовій комуні вміло поєднувалося навчання з виробничою працею. Комунари мали свій, найкращий в Україні робітфак, завод по виготовленню фотоапаратів та електросвердел. Результати господарювання макаренківських вихованців у 30-ті роки ХХ ст. вражають і нині. Вони заробляли засоби не тільки на утримання комуні, харчування, одяг, оркестр, ложі у кращих театрах, власний аероплан, але й приносили країні щорічно прибуток у 5 млн. золотих карбованців (Н. В. Абашкіна). Проте виробництво було не самоціллю, а лише матеріальною основою для духовного життя молоді людини.

Єдність виховання й життя червоною ниткою проходить через усю педагогічну творчість педагога. Однак світове значення і наукова цінність педагогічної спадщини великого педагога визначаються наявністю об'єктивного чинника: системи наукових знань, педагогічної теорії, розробленої ним. Теорія, як відомо, – це цілісна система наукового знання, що включає узагальнення різного рівня. Педагогічна теорія А. С. Макаренка ґрунтується на його всебічній обізнаності у сфері філософії виховання й освіти, набутих духовних коренях, гуманістичній позиції, глибоких

філософсько-педагогічних знаннях та концепціях і включає: принцип доцільності, принцип паралельної дії, систему перспектив тощо.

Педагогічні ідеї А. С. Макаренка і, зокрема, положення щодо формування педагогічного колективу, розвинув у 50–60 роки ХХ ст. талановитий педагог В. О. Сухомлинський у діяльності Павлівської середньої школи [9], який також надавав великого значення педагогічному колективу школи й формуванню всебічно розвиненої особистості. Він із повагою ставився до досвіду А. С. Макаренка. Талановитим послідовником видатних педагогів А. С. Макаренка та В. О. Сухомлинського по праву можна вважати українського педагога О. А. Захаренка, директора Сахнівської середньої школи Корсунь-Шевченківського району Черкаської області. Його називали добротворцем і подвижником, альтруїстом, аналітиком і мрійником, винахідником і генератором ідей [3; 10, 38]. Авторська школа О. А. Захаренка була зразком особистісно-розвивальної моделі, яка реалізовувала новаторські ідеї А. С. Макаренка. У Сахнівській школі було створено чудовий творчий педагогічний колектив одноступіньців, які будували свою роботу за таким принципом: дитина неповторна індивідуальність, яка є часткою українського суспільства. Завдання педагога полягало в тому, щоб сформувані патріотичні почуття й наповнити душу дитини тим багатством, що зветься «загальною культурою» [6]. Нині при Черкаському обласному інституті післядипломної освіти створено лабораторію «Культурно-виховуюче середовище сучасної сільської школи у контексті розвитку педагогічної спадщини академіка О. А. Захаренка», славетного послідовника ідей А. С. Макаренка.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Відтак, новаторські ідеї А. С. Макаренка широко впроваджені в педагогічну практику ХХ і ХХІ століття як за кордоном, так і в Україні. У педагогічній діяльності та педагогічних працях видатного педагога обґрунтовано інноваційні ідеї і практичні шляхи для розв'язання важливої проблеми взаємозв'язку особистості й суспільства та організації на цій основі процесу виховання, де створюються умови для розвитку у вихованців здатності до вільного вибору життєвих перспектив, для їх самореалізації в суспільстві. За ступенем значущості нововведення А. С. Макаренка є революційними, за масштабом поширення – міжнародними, залежно від інноваційного потенціалу – глобальними, історико-педагогічними, практикоорієнтованими.

Таким чином, А. С. Макаренку вдалося віднайти переконливі аргументи для вирішення кореневих проблем педагогіки: суспільно-економічні і природно-спадкові засади виховання, зв'язок колективності й індивідуально-особистісних начал, зовнішніх і внутрішніх передумов виховання та розвитку особистості, взаємозумовленості матеріально практичних і духовних основ педагогічного процесу. Він спрямував педагогіку й виховання на вирішення

проблеми спадкоємності поколінь, їх взаємодії і закономірної зміни в суспільному розвитку. Його ідеї щодо виховання та розвитку особистості, перевірені часом, мають перспективний характер і потребують подальшого вивчення та впровадження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амлинский, В. (1988). «Педагогическая поэма» и «неформалы». *Литературная газета*, 11 (5181), 5 (Amlinskii, V. (1988). "The Pedagogical Poem" and "informal". *Literary newspaper*, 11 (5181), 5).
2. Дубасенюк, О. А. (2013). Життя наповнене смыслом. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 3 (29), 237–247 (Dubaseniuk, O. A. (2013). Life full of sense. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 3 (29), 237–247).
3. Захаренко, О. А. (2006). *Слово до нащадків*. СПД Богданова А. М. (Zakharenko, O. A. (2006). *Word to ansestors*. SPD Bohdanova A. M.).
4. Крутенко, О. В. (2005). Школа – колиска дитячої долі. *Педагогічний вісник*, 3, 15–18 (Krutenko, O. V. (2005). The school is a cradle of children's destiny. *Pedagogical bulletin*, 3, 15–18).
5. Дубасенюк, О. А. (2013). *Інноваційність ідей А. С. Макаренка в педагогіці ХХІ століття*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка (Dubaseniuk, O. A. (2013). *Innovative character of A. S. Makarenko's ideas in the pedagogy of the XX century*. Zhytomyr: Publishing house of the Zhsu named after I. Franko).
6. Крутенко, О. В. (2005). Школа – колиска дитячої долі. *Педагогічний вісник*, 3, 16–17 (O. Krutenko. (2005). The school is a cradle of children's destiny. *Pedagogical bulletin*, 3, 16–17).
7. Макаренко, А. С. *Избранные произведения*: в 3-х т. Киев. Т. 3. (Makarenko, A. S. *Selected works*: in 3 volumes. Kiev. Vol. 3).
8. Макаренко, А. С. (1958). *Сочинения*. Т. 5. М.: Изд-во АПН (Makarenko, A. S. (1958). *Compositions*. Vol. 5. Moscow: Publishing House of APN).
9. Сухомлинський, В. О. (1976). *Павльська середня школа*. Вибрані твори: В 5-ти т. Т. 4. К.: Рад. школа (Sukhomlinskyi, V. O. (1976). *Pavlyska middle school*. Selected works: In five volumes. Vol. 4. K.: Soviet School).
10. *Теоретичні і методичні засади розвитку і самовдосконалення особистості педагога-новатора в контексті модернізації нової української школи*: зб. наук.-метод. праць (2017). Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка (*Theoretical and methodological foundations of development and self-improvement of the pedagogue-innovator in the context of modernization of the new Ukrainian school* (2017). Zhytomyr: Publishing house of the Zhsu named after I. Franko).

РЕЗЮМЕ

Дубасенюк Александра. А. С. Макаренко – выдающийся педагог-новатор XX века.

В статье рассмотрен новаторский опыт А. С. Макаренко – выдающегося педагога XX века, который создал уникальную философию воспитания, ориентированную на очеловечивание как собственно процесса воспитания, его среды, так и субъектов воспитания – воспитателей и воспитанников. Выделено несколько новаторских подходов: 1) к формированию педагогического коллектива как ансамбля ярких личностей, достигающих вершин профессионального мастерства; 2) к воспитанию гармонически развитой личности с высокими нравственными качествами; 3) к созданию инновационных учебно-воспитательных заведений разного

типа, построенных на принципах гуманизма, демократии и коллективизма. Выдающемуся педагогу удалось решить корневые проблемы взаимообусловленности материально-практических и духовных основ педагогического процесса.

***Ключевые слова:** философия воспитания, педагог-новатор, новаторские подходы, нововведения, воспитание личности.*

SUMMARY

Dubaseniuk Olexandra. A. S. Makarenko – an outstanding teacher-innovator of the XX century.

In the article the innovative experience of A. S. Makarenko – an outstanding teacher of the twentieth century, who created a unique philosophy of education, focused on humanization as the actual process of education, its environment, and the subjects of education – teachers and pupils, is analyzed. Several innovative approaches have been identified: 1) to the formation of a pedagogical crew as an ensemble of bright personalities, who seek constant improvement of professional skills, different in experience, age, individual qualities; 2) to the upbringing of a harmoniously developed personality with high moral qualities in a favorable educational environment; 3) to the creation of innovative education institutions of various types, built on the principles of humanism of democracy and collectivism. Innovative approaches of A. S. Makarenko, which are widely introduced into the pedagogical practice of the XX and XXI centuries both abroad and in Ukraine are being reviewed.

In the pedagogical activity and works of the outstanding teacher, innovative ideas and practical ways for solving an important problem of the relationship between the individual and the society and the organization on this basis of the process of education, which creates conditions for the development of the ability of students to free choice of life prospects, for their self-realization in society are being explained, stated and grounded. The researcher managed to solve the root problems of pedagogy: socio-economic and natural-hereditary principles of education, connection between collectivity and individual and personal principles, external and internal prerequisites for the upbringing and development of the individual, the interdependence of materially practical and spiritual foundations of the pedagogy. A. S. Makarenko directed his pedagogy and upbringing to solving the problem of continuity of generations, their interaction and logical changes in social development. Scientists have proved, that the degree of significance of innovation implemented by A. S. Makarenko is revolutionary in scale – international, depending on the innovative potential – global, historical, pedagogical and practical.

***Key words:** philosophy of upbringing, teacher-innovator, innovative approaches, innovation, education of the individual.*